

Історія України

УДК 27-722.525:81'373.23(477/53)"175"

Дмитренко В.А.

**Антропоніміка парафіяльних ієреїв Пирятинської протопопії другої
половини XVIII століття**

Dmytrenko V.A.

**Anthroponimics of the parish priests of the Pырjatyń district in the second half
of the XVIII century**

У статті на основі даних зі сповідних розписів проаналізована антропоніміка парафіяльних ієреїв Пирятинської протопопії другої половини XVIII століття. З'ясовано, що попри наявність офіційного зразку заповнення сповідних розписів, який передбачав трилексемну антропонімоформу іменування людини на практиці застосовувалася дволексемна форма. З 223 ієреїв, які здійснювали душпастирську діяльність у протопопії, 114 (49%) іменувалися з використанням імені, по батькові та прізвища, а 119 осіб (51%) послуговувалися іменем і прізвищевою назвою. Передача прізвищевих назв не була сталою та могла трансформуватися. Водночас, порівняння частоти використання трилексемних антропонімоформ ієреїв із представниками інших соціальних груп засвідчує, що священники частіше застосовували її для свого іменування. Доведено, що прізвищеві назви ієреїв сформовано суфіксацією через уживання формату -ський, -цький, -ич, -ів, -їв, -єв, -енко, -єнко. У більшості – 127 ієреїв (54,5%) – воно створено суфіксацією через уживання формату -ський, -цький. Коли мова йде про священників, які іменувалися трилексемними антропонімоформами, то в 87% їх прізвища творилися за допомогою суфіксів -ський, -цький. Лексичною основою 40% прізвищ ієреїв були особові імена. В 24% вони отримані від назв представників флори і фауни та явищ природи. Майже порівну, 15 та 14% відповідно, склали прізвища, утворені від індивідуальних ознак перших

носіїв або ж роду занять чи соціальною належністю. Встановлено, що у сповідних розписах запис імен вівся як у церковному варіанті, так і у народному прочитанні. Це може свідчити про потужний вплив народної побожності, котрий спонукав ієреїв навіть в офіційних документах записувати своє ім'я так, як його вимовляли парафіяни. 233 ієреї протопопії використовували 64 імен. Найпоширенішим було ім'я Іван, яке носили 26 священників (11,1%). Популярними були також Григорій – 16, Василь – 14, Федір та Яків – по 13, Петро – 12, Михайло – 10 панотців. Зіставивши отримані дані з результатами інших учених, констатуємо схожість популярних імен у різних групах українського ранньомодерного соціуму.

Ключові слова: антропоніміка, ієрей, Київська митрополія, ранньомодерний соціум, сповідний розпис.

The anthroponimics of the parish priests of the Pyryatyn District of the second half of the 18th century is analyzed in the article, based on the data from the confession registers. It is found that despite the presence of an official sample of the completion of the confession lists, which provided a three-letter anthroponomical form of naming a person in practice used a two-digit form. Of the 223 priests who practiced pastoral care in district, 114 (49%) were named using their first, second and last names, and 119 (51%) used their first and last names. The transfer of the last names was not permanent and could be transformed. At the same time, a comparison of the frequency of use of three-line anthroponomical forms of priests with representatives of other social groups shows that priests used it more often for their naming. It is proved that the surnames of the priests were formed by suffixation through the use of the format -tsky, -csky, -ich, -iv, -ev, -ev, -enko, -enko. In most, 127 priests (54.5%) were created by suffixation through the use of the -tsky, -csky format. When it comes to priests who were called triplex anthroponomical forms in 87% of their names were created using the suffixes -tsky, -csky. The lexical basis of 40% of the names of priests was personal names. In 24% they are derived from the names of representatives of flora and fauna and

phenomena of nature. Almost evenly, 15% and 14%, respectively, were names derived from the individual characteristics of the first carriers, or the type of occupation or social identity. It is established that in the confessional murals, the names were recorded both in the church version and in folk reading. This may be indicative of the powerful influence of popular piety which prompted the priests, even in official documents, to write down their name as it was pronounced by the parishioners. 233 district priests used 64 names. The most common name was Ivan, worn by 26 priests (11.1%). Also popular were Gregory - 16, Basil - 14, Fyodor and Jacob - 13, Peter - 12, Michael - 10 gentlemen. Comparing the data with the results of other scientists, we find the coincidence of popular names in different groups of Ukrainian early-modern society.

Keywords: anthroponimics, parish priest, metropolitan Kyiv, early modern society, confession registers.

Важливою складовою вивчення ранньомодерного українського соціуму XVIII століття є дослідження його антропонімії – імен, по батькові, прізвищ, прізвиस्क, які традиційно студіюються спеціальною історичною дисципліною – ономастиком. Пріоритет у вивченні цієї проблематики належить мовознавцям. До сьогодні не втратили актуальності дослідження Михайла Худаша [16] та Юліана Редька [15; 14]. Вони залишаються базовими для класифікації та типологізації прізвищ, уможливають розуміння процесу їх еволюції та закріплення.

В останні роки із розвитком історико-демографічних студій антропоніміку досліджують й історики, які вивчають окремі групи населення ранньомодерної України. Серед таких робіт виокремимо праці Юрія Волошина [2], Мирона Капралія [10], Оксани Коваленко [11]. Попри вагомий напруження попередників, зауважимо, що на сьогодні антропонімічні характеристики парафіяльного духовенства Київської митрополії спеціально не вивчалися. Частково заповнити цю лакуну покликана наша розвідка.

Метою дослідження є аналіз антропоніміки ієреїв Пирятинської протопопії другої половини XVIII століття. Відповідно до неї, сформульовані наступні завдання:

- встановити особливості фіксації антропоніміки ієреїв у сповідних розписах;
- з'ясувати вживання та походження прізвищ і прізвищевих назв священників;
- проаналізувати імена панотців.

Головною базою дослідження антропоніміки духовенства послужили сповідні розписи. Це церковно-облікові документи, у яких фіксували відвідування парафіянами сповіді та причастя. Згідно з указом 1737 року до них уписували імена, по батькові та прізвища усіх жителів парафії, зазначаючи їхній вік. Записи проводилися постаново, подвірно та посімейно й мали оновлюватися щорічно. Обов'язок вести сповідні розписи покладался на парафіяльних священників [12, с.114-125]. Розлогий масив сповідних розписів по Пирятинській протопопії, починаючи з 1758 року, зберігається у 801-му фонді Державного архіву Полтавської області.

Спочатку зупинимося на географічних межах Пирятинської протопопії та чисельності священників у ній. Отже, протопопія – це церковно-адміністративний округ. Саме на такі округи розподілялася Київська митрополія/єпархія у другій половині XVIII століття. Головною задачею функціонування протопопії було покращення управління та впровадження на місцях розпоряджень вищого церковного керівництва. Розміри протопопій не були сталими. Аналізуючи кількість церков/парафій, котрі знаходилися на території Пирятинської протопопії, відзначимо, що за даними Афанасія Грановського, станом на 1758 рік, їх налічувалося 43 [3]. За підрахунками Оксани Прокоп'юк, у 1770 році, до складу протопопії входило 65 церков [13, с.152]. За даними відомості про кількість церков та церковнослужителів 1785 року протопопія налічувала 66 церков [7, арк.17]. Натомість, відомість 1793 року фіксує 61 церкву [9, арк.21].

Порівнявши інформацію зі сповідних розписів і відомостей про кількість церков та церковнослужителів ми з'ясували, що за досліджуваний період під рукою пирятинського протопопа перебувало 87 храмів, у яких душпастирствовало 233 іерея. В означений час це була одна з найбільших протопопій Київської митрополії.

Як зазначалося вище, офіційний зразок сповідного розпису передбачав, що до нього треба було записати ім'я, по батькові та прізвище особи тобто передбачалася трилексемна антропонімоформа. Проте, на практиці у сповідних розписах уписували здебільшого ім'я та прізвищеву назву. Наприклад: «Семен Максимович», «Стефан Іванов», «Яків Матвіїв», «Олександр Петраковський» і таке інше. Тобто, переважно дволексемні антропонімоформи. Утім, у так званій «крепі», що проставлялася внизу сповідного розпису, священник часто вписував своє ім'я, по батькові та прізвище повністю. Стосовно дружин панотців, то в розписах указувалося переважно ім'я та по батькові. Дітей уписували здебільшого за іменем.

Продивляючись хронологічний ряд розписів по Пирятинській протопопії стверджуємо, що говорити про усталеність записів прізвищевих назв, бодай серед їхніх укладачів, не можна. Показовим прикладом можуть бути антропонімоформні трансформації у родині священників села Яцини. Сповідний розпис за 1758 рік фіксує тут священником Ісаю Савича [5, арк.1]. У подальшому два його сини також стали священниками у цій же парафії. Так от, у розписі 1768 року один з них значиться Лук'яном Ісаєвим, а інший Павлом Ісаєвичем [6, арк.1]. Але метаморфози на цьому не закінчуються. У розписі 1793 року вже дорослі діти Лук'яна записані Лук'яновичами, наприклад, диякон цієї ж парафії Данило Лук'янович. У той же час діти Павла значаться Ісаєвичами, наприклад, паламар Захарій Ісаєвич [8, арк.1].

Причини такого явища крилися в тому, що найуживанішим антропонімом було ім'я людини, а от прізвище та по батькові

використовувалися рідше і могли заступати одне одного. Таке явище було природним в умовах досить замкнутого та невеликого за чисельністю сільського соціуму. До того ж, при хрещенні людині дається лише ім'я, тож воно й сприймалося як головний маркер людини ранньомодерного часу. В той же час, такі метаморфози могли відображати внутрішньо родинні взаємини, віддзеркалюючи домінантно-підлеглі взаємини та маркуючи авторитет їх носіїв у родині.

Стосовно 114 ієреїв протопопії, що становить біля 49% від загальної кількості, нами віднайдена в джерелах їхня повна трилексемна форма іменування. Щодо решти, а це 119 осіб (51%), то маємо дволексемні антропонімоформи. Отож, вважаємо, що саме вони й виступали звичною антропонімічною атрибуцією серед священників протопопії. Зауважимо, що, постільки розписи велися самими ієреями, то можемо говорити, що таке сприйняття власного найменування приймалося ними самими.

Для порівняння, за підрахунками Юрія Волошина іменування людини із використанням імені, по батькові та прізвища застосовано лише щодо 3,6% чоловічого населення міста Полтава цього часу [1, с.149]. Приклад панотців протопопії підтверджує усталену в науці тезу про те, що трилексемне іменування у XVIII столітті вживалося переважно щодо духовенства, представників козацької старшини, членів магістрату та позначало осіб із вищим соціальним статусом, ілюструючи соціальну ієрархію.

Щодо прізвищевих назв, то у 127 ієреїв, а це 54,5%, воно сформовано суфіксацією через уживання формату -ський, -цький. У 31 панотця використано суфікаційний формат -ич, у такої ж кількості священників застосовано формат -ів, -їв, -єв. У 29 осіб ужито формат -ов, а 8 людей мали прізвищеву назву утворену за допомогою суфіксів -енко, -єнко. Разом із тим відзначимо, що коли мова йде про священників, які йменувалися трилексемними антропонімоформами то в 87% їх прізвища творилися за допомогою суфіксів -ський, -цький.

Як зазначалося вище, 114 священників протопопії використовували офіційні родові найменування – прізвища. Тож важливо з'ясувати їх лексичну основу. На думку науковців, семантика українських прізвищ відображала заняття, соціальне та географічне походження, фізичні та психічні ознаки особи, тваринний і рослинний світ тощо. В дослідженні ми використали класифікацію семантики українських прізвищ, запропоновану Юліаном Редьком [14, с.34]. Узагальнені відомості представлено у вигляді таблиці, відсоткові значення для зручності заокруглено (таблиця 1).

Таблиця 1

Лексичні основи прізвищ ієреїв Пирятинської протопопії

Лексико-семантичні групи в основах прізвищ	Кількість	%
Індивідуальні ознаки	16	15
Календарні імена	45	40
Рід занять чи соціальна належність	15	14
Топоніми, етнімі	7	5
Назви тварин, рослин, явищ природи	27	24
Інше	4	2
Усього	114	100

Тож, найбільшу групу становили прізвища, що походили від особових імен здебільшого з християнського календаря. Типовими тут є наступні прізвища: Вакуловський, Ільницький, Петраковський, Іванов, Сергієнко тощо. Другу групу складають прізвища, отримані від назв представників флори і фауни та явищ природи. Наприклад: Громницький, Козловський, Колосовський, Ольшанський, Боровиковський тощо. Майже рівними є групи прізвищ утворені від індивідуальних ознак перших носіїв і роду занять чи соціальною належністю. Як-от: Фальковський, Бурковський, Чернишов, Золотницький, Ковальський, Котляревський тощо. Меншою виявилися група прізвищ, утворена з допомогою топонімів і етнімів. Це: Миргородський, Самарський та ін.

Порівнюючи отримані результати з лексичними основами прізвищ жителів Полтави, що їх наводить Юрій Волошин, відзначимо велику кількість прізвищ, утворених від особових імен чи індивідуальних ознак

перших носіїв. Утім, якщо в Полтаві третьою за чисельністю є група прізвищ, утворених від роду занять, то серед ієреїв протопопії переважають прізвища, похідні від назв тварин, рослин, явищ природи [1, с.156-157].

Не менш неоднорідним є спосіб передачі імен. У сповідних розписах зустрічаємо приклади їх записів як у церковному варіанті, так і у народному прочитанні. Скажімо, у розписові села Харківці Пирятинської протопопії за 1758 рік дружина священника записана Іриною, а їхня дочка значиться як Параска [4, арк.1]. Хоча у святочному прочитанні слід було б написати – Парасковія. Ту ж картину спостерігаємо й в написанні імен самих ієреїв, де поряд з Іоаннами, Лукіянами, Іяковами, Стефанами натрапляємо на Іванів, Лук'янів, Яковів, Степанів тощо. Це може свідчити про потужний вплив народної побожності, котрий спонукав ієреїв навіть в офіційних документах записувати своє ім'я так як його вимовляли парафіяни.

Двісті тридцять три ієреї протопопії використовували 64 імені. Тридцять одне з них вживалося по одному разу. Серед таких імен: Антон, Арсеній, Влас, Галактіон, Гордій, Данило, Діонісій, Дмитро, Захар, Ігнат, Ісає, Євстафій, Єлисей, Єрофій, Єфим, Каленик, Козьма, Корній, Костянтин, Марк, Мартин, Микола, Мокій, Омелян, Пантелеймон, Потап, Прохор, Роман, Сидір, Севастьян, Фома.

Найпоширенішим посеред ієреїв було ім'я Іван. Його носили 26 священників, що складає 11,1% від загальної кількості душпастирів протопопії. Другим, за популярністю, було ім'я Григорій – 16 панотців. Чотирнадцять священників звали Василь. По тринадцять осіб іменувалися Федір та Яків, дванадцять – Петро, десять – Михайло. Ще від п'яти до восьми ієреїв протопопії звалися Андрій, Афанасій, Гаврило, Леонтій, Микита, Павло, Семен, Стефан, Трохим.

Для порівняння: Юрій Волошин так визначає десятку найпопулярніших імен чоловіків у Полтаві другої половини XVIII століття:

Іван, Григорій, Василь, Федір, Петро, Семен, Яків, Степан, Андрій, Павло. Ними були названі 1481 особа (51,7%) полтавських чоловіків. Загалом же чоловіки міста послуговувалися 118 іменами [1, с.152].

Оксана Коваленко, досліджуючи антропоніміку ремісників Переяслава, зазначає, що: «найбільше у Переяславі було майстрів із іменем Іван (17) (12,7%), Федір (8) та Григорій, Петро, Семен (по 6), Василь та Кіндрат (по 5), Микита та Павло (по 4). 21 ім'я зустрічалося в середовищі переяславських ремісників лише один раз» [11, с.82]. Отож, спостерігаємо збіг популярних імен серед ремісників Переяслава, полтавчан та ієреїв Пирятинської протопопії. Мирон Капраль теж зауважує, що ім'я Іван переважало у шевському середовищі Львова XVII-XVIII століття. Його носило 21,7% чоловіків [10, с.85].

Зрозуміло, що хрещене ім'я могло бути тільки церковно-календарним. Однак, якщо на один день припадало поминання парних святих то священик мав вибір. Так, у протопопії на 12 ієреїв із ім'ям Петро припадало шість Павлів. Одному Козьмі відповідало три Дем'яни, жоден священик не носив ім'я Мефодій, утім було аж чотири Кирила. Як і в Полтаві не виявлено жодного Бориса чи Гліба. Серед переяславських ремісників Петро теж був «популярніший» аніж Павло – 6 проти 4, було троє Кирилів, проте жодного Мефодія, на двох Кузьмів припадав один Дем'ян [11, с.83]. Все це дозволяє говорити про певні пріоритети при виборі імені, особливо, коли враховувати той факт, що офіційна вимога хрестити дитину на восьмий день після народження дотримувалася панотцями не завжди.

Підсумовуючи вищевикладене, зробимо наступні висновки:

- по-перше, попри наявність офіційного зразку заповнення сповідних розписів, який передбачав трилексемну антропонімоформу іменування людини, на практиці застосовувалася дволексемна форма. З 223 ієреїв, які здійснювали душпастирську діяльність у протопопії, 114 (49%) іменувалися з використанням імені, по батькові та прізвища, а 119 осіб (51%) послуговувалися іменем і прізвищевою назвою. Передача

прізвищевих назв не була сталою та могла трансформуватися. Водночас, порівняння частоти використання трилексемних антропонімформ ієреїв із представниками інших соціальних груп засвідчує, що священники частіше застосовували її для свого іменування;

- по-друге, прізвищеві назви ієреїв сформовано суфіксацією через уживання формату -ський, -цький, -ич, -ів, -їв, -єв, -енко, -єнко. У більшості – 127 ієреїв (54,5%) воно сформовано суфіксацією через уживання формату -ський, -цький. Коли мова йде про священників які іменувалися трилексемними антропонімформами то в 87% їх прізвища творилися за допомогою суфіксів -ський, -цький. Лексичною основою 40% прізвищ ієреїв були особові імена. В 24% вони отримані від назв представників флори і фауни та явищ природи. Майже порівну, 15 та 14% відповідно, склали прізвища, утворені від індивідуальних ознак перших носіїв або ж роду занять чи соціальною належністю;

- по-третє, у сповідних розписах зустрічаємо приклади записів імені як у церковному варіанті, так і у народному прочитанні. Це може свідчити про потужний вплив народної побожності, котрий спонукав ієреїв навіть в офіційних документах записувати своє ім'я так як його вимовляли парафіяни. 233 ієреї протопопії використовували 64 імені. Найпоширенішим було ім'я Іван, яке носили 26 священників (11,1%). Популярними були також Григорій – 16 панотців, Василь – 14, Федір та Яків – по 13, Петро – 12, Михайло – 10. Порівнявши отримані дані з результатами інших учених, констатуємо збіг популярних імен у різних групах українського ранньомодерного соціуму.

Література

1. Волошин Ю. Козаки і посполиті: міська спільнота Полтави другої половини XVIII ст. Київ: К.І.С., 2016. С.149.

2. Волошин Ю. Полтавська антропоніміка. Які імена та прізвища носили полтавці в другій пол. XVIII ст. *Україна модерна*. 2015. №22. URL: <http://uamoderna.com/md/voloshyn-antroponimika>
3. Грановский А. Полтавская епархия в ее прошлом и настоящем (Историко-статистический опыт). Полтава. 1901.
4. Держархів Полтавської області. Ф.801. Оп.1. Сп.17.
5. Держархів Полтавської області. Ф.801. Оп.1. Сп.19.
6. Держархів Полтавської області. Ф.801. Оп.1. Сп.34.
7. Держархів Полтавської області. Ф. 801. Оп. 1. Спр. 821.
8. Держархів Полтавської області. Ф.801. Оп.1. Сп.1141.
9. Держархів Полтавської області. Ф. 801. Оп. 1. Спр. 1142.
10. Капраль М. Люди корпорації: Львівський шевський цех у XVII-XVIII ст. Львів, 2012. 552 с.
11. Коваленко О. Антропонімія ремісників Переяслава 60-х років XVIII ст. *МІКС: Місто: історія, культура, суспільство*. 2018. № 2(4). С. 78-88.
12. Полное собрание законов Российской империи: В 48 т. Санкт-Петербург, 1830. Т.10. 1737-1739. 995 с.
13. Прокоп'юк О. Київська митрополія: топографія посвят. Реконструкція реєстру храмів за відомостями про церковнослужителів (1780-1783 рр.). Науково-довідкове видання. Київ, 2012. С. 152.
14. Радько Ю.К. Довідник українських прізвищ. Київ: Радянська школа, 1968. С.34.
15. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища. Київ: Наукова думка, 1966. 216 с.
16. Худаш М. З історії української антропонімії. Київ: Наукова думка, 1977. 235 с.